

A JUTALMI ÉRMEK SZEREPE AZ MTA 1945 ÉS 1949 KÖZÖTTI JUTALMAZÁSI GYAKORLATÁBAN

FUNCTION OF THE PRIZE MEDALS IN THE REWARDING PRACTICE OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES BETWEEN 1945 AND 1949

Soltész Ferenc Gábor¹, Soltész Márton²

¹ numizmatikus, Magyar Numizmatikai Társulat, MTA BTK TTI Lendület Szent Korona Kutatócsoport
nummis9@gmail.com

² PhD, irodalomtörténész, Kertész Imre Intézet
soltesz.marton@kerteszeintezet.hu

Kulcsszavak: Böhm, Boehm, jutalomérem, jutalomkérdés, szovjetizálás, Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományos Tanács, 1949

Keywords: Böhm, Boehm, prize medal, reward question, sovietization, Hungarian Academy of Sciences, Hungarian Council of Sciences, 1949

A Magyar Tudományos Akadémia 1945 és 1949 közötti időszakának történetéről számos érdekesítő írás látott napvilágot az elmúlt évtizedekben. És bár magunk is ezt az időszakot tettük vizsgálódásunk tárgyává, érdeklődésünk fókuszába ezúttal az MTA jutalmazási gyakorlatát és a kiosztásra került jutalmi érmekeket állítottuk. A Magyar Tudomány 2014/11. számában megjelent cikkünkben a Boehm (Böhm) József Dániel (1794–1865) szobrász- és éremművész alkotta akadémiai jutalomérem megszületésének körülményeiről írtunk. Minden kezdet, mint ebben az esetben is, izgalmas, és számos kapcsolódási pontra irányítja rá a kérdéssel foglalkozó kutatók figyelmét. Az MTA Könyvtár és Információs Központ (KIK) Kézirattárában végzett oknyomozás során találtunk rá például arra az irat-tárgy együttesre (RAL 322/1949), amely előttünk mindaddig ismeretlen eredetű és rendeltetésű jutalmi érmekeket, valamint a kiosztásukkal kapcsolatos kísérőleveleket tartalmazott. Mint kiderült, ezek azért maradtak asztalfiókban, mert a megszavazott jutalmakat politikai okok miatt immár nem lehetett kihirdetni, az 1949. május 29-i közgyűlés ugyanis – külső ráhatásra – elmaradt. Ez önmagában is érdekes esemény, ugyanakkor az 1949. májusi jutalmazás elmaradása egy évek óta zajló folyamatnak csupán egyetlen állomása volt. Mielőtt azonban az idáig vezető útra vetnénk tekintetünket, önzetlen segítségükért szeretnénk köszönetet mondani Mázi Béla történésznek, valamint Petri Gyula és Tolnai Márton éremgyűjtőknek.

HATALMI GYAKORLATOK

Amikor 1945 áprilisában kiszorították hazánk területéről az utolsó harcoló magyar alakulatokat és szövetségeseiket, Magyarországon minden a Vörös Hadsereg fennhatósága alá került. Az erős zászlóaljok igazát állító napóleoni elv továbbra is érvényben maradt, de már egy másik totalitárius eszmerendszer alkalmazásában. Az ország talpra állításában a megszállókkal – különféle okokból – együttműködők közül fokozatosan eltűntek, marginalizálódtak a reformelvű újjáépítést igénylő és a szovjetizálást ellenző erők. Velük ellentétben a megszállók által a hatalom sáncain belül tartott moszkoviták és a hozzájuk csatlakozó, az új elvekkel alkuképes társutasok hozzáláthattak a régi világ megsemmisítése nyomán a „szocialista Magyarország” felépítéséhez.

Az országéval sok tekintetben rokon utat járt be a II. világháború után ugyancsak kiszolgáltatott helyzetbe került, éppen százhusz éve alapított Magyar Tudományos Akadémia. Egyidejűleg nehezedett rá anyagi, személyi és erkölcsi nyomás. Földbirtokait teljes egészében kisajátították, s kárpótlás nélkül kiporciózták az 1945-ös földosztás során; pénz- és értékpapírvagyonra a pengő hiperinflációja következtében elolvadt; ingatlanjait 1948-ban államosították. A saját források megszűnését követően gazdái csupán az államtól remélhettek segítséget. Az 1946. október 10-i igazgatótanácsi ülésen részt vett Nagy Ferenc miniszterelnök, Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes, Keresztury Dezső kultuszminiszter és Rácz Jenő pénzügyminiszter mellett Mistéth Endre újjáépítési miniszter is, akiktől az MTA ígéretet kapott a palota helyreállítására és a működés biztosítására. Ennek ellenére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) pénzcsoportja csupán akkor és annyira nyílt meg, amikor és amennyire azt a hatalom kívánta. Megdöbbenő olvasni, hogy az 1947. június 16-i igazgatótanácsi ülésen arról folyik a szó: vajon illatszerekre vagy rádiószámlára ragasztott bélyegek árával, kalendáriumok adójával, esetleg autódó- vagy vadászjeggyel lehet-e megnövelni az Akadémia bevételeit (RAL, K 1352). Voinovich Géza főtitkár először az 1949. április 13-i összes ülésen számolhatott be az anyagi helyzet normalizálódásáról: „az Akadémia 4 esztendő múltán szabályos költségvetéshez jutott a Tudományos Tanács keretében” (RAL, 329/1949).

Akadémiánk a tudományos tagság és az alkalmazott személyzet okán is folyamatos nyomás alatt állt. Ki kellett zárnia tagjai közül mindenkit, akire a németbarátság vagy a szovjetellenesség gyanújának legkisebb árnya vetült, illetve aki – bármely okból – külföldre távozott. Mindezt az Alapszabályba 1945 júliusában beiktatott 21. § tette lehetővé, mely szerint kétharmados többséggel kizárható az a tag, „akinek erkölcsi vagy állampolgári feddhetetlensége súlyos csorbát szenvedett”. Nem számíthattak kíméletre azok sem, akik „mindössze” nem voltak kellően együttműködők. Ez utóbbiakat az Akadémia érdekeire hi-

vatkozva lemondásra kényszerítették, vagy előbb-utóbb szintén kizárásra kerültek, jobb esetben súlytalan tanácskozótagokká minősítették át. Helyükre a kommunista párt elkötelezettjei és a hatalom számára tetszetősebb személyek kerültek, jelentősen megváltoztatva ezzel a tagság összetételét. Az akadémiai személyzetet az úgynevezett B-listázással tizedelték meg (Varga, 2006).

Mindemellett folyt az erkölcsi ellehetetlenítés is. Az újjáépítés kapcsán egyes sajtótermékek súlyos korrupciós ügyekről számoltak be (Név nélkül, 1948/a, b). A könyvtárban az államvédelem ellenőrzést tartott a házon belüli felülvizsgálat után. Hogy, hogy nem, egy szekrény aljában fasiszta könyvekre bukkantak – sok egyéb mellett Hitler *Mein Kampf*jára. De túl a legveszedelmesebbnek ítélt műveken, további könyvek ezreit kellett eltávolítani a könyvtárból, sőt, a gondos reformerek még a lexikonokból is kivágatták a nemkívánatos szócikkeket.

A politikai fenyegetés – a teljes megszűnés képét felvillantva – 1948 júniusában ért kritikus pontjához, amikor a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetősége létrehozta a tudományügyi minisztériumként működő Magyar Tudományos Tanácsot (MTT). Az MDP az Akadémia lassú elsorvasztását kívánta elérni, helyére, tudományos csúcsszervezetként, az MTT-t szánta. E szándékot azonban megghiúsította a Szovjet Tudományos Akadémia (SZUTA) 1949 februárjában hazánkba látogató küldöttsége. Iván Glucsenko akadémikus ugyanis kijelentette: a SZUTA nem tarthat fenn kapcsolatot egy állami szervvel, csakis az MTA-val. Így végül is a két szervezet őszi vagy év végi összeolvadása maradt az egyetlen megoldás. A régi Akadémia – amely, Gerő Ernő szerint, „a mai helyzetben erődként különül el a népi demokráciában”, s ily módon „a reakció minőségileg jelentős tartalékát” testesti meg (Huszár, 1995, 111.) – reformokkal sem volt megmenthető, nem mintha Rákosiék terveiben szerepelt volna ez a megoldás. Az 1949. július 11-i „fesztelen beszélgetésen” elhangzott akadémikusi megjegyzések pedig már pontosan mutatják az alternatív jövőképet. Erdey-Grúz Tibor leszögezte: „a romok eltakarítása nagyjából megtörtént”; Németh Gyula pedig hozzátette: „a Tudományos Tanács és az Akadémia egyesülése felé visz az idő” (RAL, K 1352).

Az 1949. november 29-i közgyűlés határozatai nyomán, az MTA és az MTT egyesülése révén megalakult az új, szovjet típusú akadémia, s e tény az 1949. évi XXVII. törvényben rögzítésre is került. Az új alapszabály értelmében felére (257 főről 128 főre) csökkentették az akadémiai tagok létszámát. Összességében mindenkit eltávolítottak, aki nem felelt meg az ideológiai elvárásoknak – s így az Akadémia tudós testületből bürokratikus főhatósággá vált. 1949 decemberében tehát az Akadémia utcai munkatársak felsőhajthattak: vezető tudósaink asszisztenciájával létrejött a magyar tudományos élet transzmissziós szíja is – mint a párt akaratának újabb közvetítője.

JUTALMAZÁSI GYAKORLAT(OK)

A Magyar Tudományos Akadémia a jutalmazások addigi, kritizált gyakorlatával felhagyva (aranypénzek ezüst serlegben átadva), 1858-ban, Toldy Ferenc főtitkár előterjesztése nyomán, a jutalmazások új módszerére tért át. A pénzben történő díjazás mellé ezután személyre szóló vésett ellátott, bronz jutalmi érmek adományozása társult. Ez a módszer 1943-ig olajozottan működött: az arra érdemeknek minden évben az erkölcsi elismerés mellé készpénzes jutalmi összeg és névre vésett feliratú jutalmi érem járt. Az ezt követő időszak állomásait a következő – hosszabb-rövidebb – alfejezetek taglalják.

Önkorrekció: megismételt közgyűlés jutalmi érmek nélkül (1945)

1944 novemberében, amikor a harcok már a főváros keleti határánál, az úgynevezett Attila-vonalnál folytak, csupán kevesek számára tűnt fontosnak az Akadémia évenkénti díjkiosztási gyakorlatának fenntartása. József főherceg, az Akadémia elnöke ezen kevesek közé tartozott, s a légiriadók veszélye miatt elmaradt 1944. május 21-i ünnepélyes közgyűlés helyett 1944. november 9-re kiharcolt egy csonka közgyűlést a jutalmak megszavazására és az új jutalmi feladatok kitűzésére. A vidéki meghívottak megjelenésére az országban dúló háború miatt nem számíthattak, de – különféle megfontolásokból – a fővárosaik közül is többen távol maradtak. A közgyűlés mindezek ellenére határozatképesnek nyilvánította magát, és megtörténtek a szavazások. Csakhogy az *ad hoc* időpontban számos, a hatalom szempontjából kifogásolható döntés született. A Nagyjutalmat például annak az Orsós Ferenc patológusnak ítélték, aki szélsőséges politikai állásfoglalásain túl 1943-ban, német felkérésre, azt a nemzetközi vizsgálóbizottságot vezette, amely a katyni tömeggyilkosság áldozatait exhumálta, s amely bizottság megállapította, hogy a megtalált több ezer lengyel katonatiszt holtteste 1940 április–májusában került a tömegsírokba, kivégzésüket tehát egyértelműen a szovjet Belügyi Népbizottság (NKVD) hajtotta végre. (E tényt a Szovjetunió egészen 1990-ig tagadta.)

Bár a megjutalmazni kívántaknak elküldték az értesítő leveleket, azokban ezúttal csak az utalványokról volt szó, a szokásos érmek kiküldése lekerült a napirendről. Mindezek fényében nem meglepő, hogy az Akadémia 1945. május 30-i nagygyűlése az 1944-es közgyűlést érvénytelennek nyilvánította, s erre hivatkozva a jutalmazások kérdését is újratárgyalta. A Nagyjutalmat a vállalhatatlan Orsós Ferenc helyett Soós Lajos, az 1944. évi Marczibányi-díjas; a Marczibányi-mellékjutalmat Soós Lajos helyett Rozlozsnik Pál; a Chorin Ferenc-jutalmat pedig Abay Gyula helyett Neubauer Gyula kapta. Más korábbi döntéseket ugyanakkor megerősítettek (Körössy Flóra-, M. Á. K. Berzeviczy-, Kereskedelmi- és Iparkamara-, Kornfeld-, Sámuel-Kölber-, Weiss Fülöp-, Lipótvárosi Casino- és Együttesen Kezelt Alapítványok Jutalma stb.), illetve néhányat már ki sem adtak (Kazinczy- és

Molnár Kálmán-jutalom). Az érvénytelennek minősített és az érvényes nagygyűlések közötti jogfolytonosságot pénztárkönyvi bejegyzések jelzik. Soós Lajosnak a Nagyjutalommal járó 4000 pengő helyett csak 2500 pengőt utaltak ki (RAL K 1684, 1945. VI. 20., 50. o.), mert előző évben a Marczibányi-mellékjutalomért 1500 pengőt már megkapott (RAL K 1684, 1944. XI. 8., 19. o.). A megerősítetteknek 1945-ben nem utaltak ki semmilyen összeget – hiszen azt már korábban átvették. Ugyanakkor (jelen ismereteink szerint) pénzt sem kérték vissza senkitől.

Fellángolás: akadémiai emlékérem és elismerő levél egyszerre két évre – 1945–1946

Mivel az anyagi helyzetre való tekintettel nem voltak meghirdetett pályakérdések és jutalmak, a jelzett időszakban „már meglévő tudományos munkásság”-ot, illetve az előző évek tudományos, művészeti vagy irodalmi munkáit díjazták. Az aktus célja a hagyomány fenntartása volt. Meg akarták őrizni az Akadémia által alapított Nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom folytonosságát, s emellett fejet kívántak hajtani a korábbi nagy alapítványtevők emléke előtt. Az 1946. július 28-i ünnepélyes közgyűlésen két év vonatkozásában ítélték oda érmeket – az 1945-ös (kilenc darab), illetve az 1946-os évekre (hét darab). A díjazottak egy Moór Gyula elnökhelyettes által aláírt levelet s egy érmet kaptak. A levél nyitánya jelzi, hogy noha az Akadémia vagyona a háború nyomán kétségkívül semmivé lett, továbbá pályakérdések sem voltak kitűzve, azért a tudományos munkák megjutalmazásának hagyományát nem szeretnék megszakítani. E rövid bevezető után közlésre kerül, hogy mely időszak milyen jellegű tudományos vagy művészi teljesítményéért vehette át az elismerést a díjazott. A levél utolsó bekezdését szó szerint idézzük: „Az ilyen tárgyú munkát az Akadémia azelőtt a-alapítványból jutalmazhatta. Ma ilyen kitüntetés helyett a jelen levéllel és éremmel kívánja elismerését kifejezni. Ezzel s az érdemes szerzőnek a jövő művelésébe vetett reménnyel nyújtjuk át emlékül az Akadémia érmét” (RAL 95/1945).

Díjazottak az 1945. évre – az 1936–1944 közötti időszakban kifejtett munkásságukért

Nagyjutalom	Riesz Frigyes
Marczibányi-mellékjutalom	Jáky József
Sámuel–Kölber-jutalom	Lovas Róza
Körössy Flóra-jutalom	Kosztolányi Dezső (posztumusz)
Kornfeld-jutalom	Eckhardt Sándor
Weiss Fülöp-jutalom	Bartók Béla (posztumusz)
M. Á. K. Berzeviczy-jutalom	Papp Simon
Kónyi-jutalom	Bajcsy-Zsilinszky Endre (posztumusz)
Serbán-jutalom	Schweng Lóránt

Díjazottak az 1946. évre – az 1937–1945 közötti időszakban kifejtett munkásságukért

Nagyjuttalom	Szent-Györgyi Albert
Marczibányi-mellékjuttalom	Békésy György
Körössy Flóra-juttalom	Makkai László
Kornfeld-juttalom	Buzágh Aladár
Weiss Fülöp-juttalom	Illyés Gyula
M. Á. K. Berzeviczy-juttalom	Csók István
Wellisch-juttalom	Berkovits Ilona

1. Az 1945–1946. évi díjazottak emlékérmé (Petri Gyula gyűjteményéből)

Előlap: antik ruhás nőalak (a művelődés nemtője) szemben – pártás fejét jobbra fordítja – pikkelyes mellpáncélban, vállán köpenyvel. Jobbjával magasba emelt csészéből egy sast nektárral itat, baljával egy hegyes végű pajzsra támaszkodik, amin a koronás magyar címer látható, felirat: BORÚRA — DERŰ

Hátlap: babérmagyal koszorúval övezett felület, benne kétsoros vésés: 1946 / JÚN. 30.
Kéttoldal, vert, jelzetlen cinkérem, átmérő 45 mm, súly 25,2 g.

A kezdetben adományozott, Böhm nevével jelzett akadémiai díjérmekhez képest számos eltérés tapasztalható a szóban forgó érmen. A legfontosabb, hogy itt egy újravéselt verőtővel készült jelzetlen másolatot látunk. Változott ezenkívül a hátlapi koszorú formája, s a vésés szövege is eltér a korábbi gyakorlattól. Ezelőtt a koszorúban az adományozó és a díjazott neve, a díj megnevezése és a jutalmazás éve került feltüntetésre, ide ezzel szemben egy kétsoros dátum került. Az érmen további adat(ok) nem található(k). Változás történt a műtárgyak anyagában is: bronz helyett cinktövezetből verték őket. Mostanáig két ilyen érmet ismerünk, érdemi különbség nem mutatkozik közöttük.

Adódik a kérdés: miért került a hátlapra az „1946 / JÚN. 30.” vésés? Számos eltérő forgatókönyv mérlegelése után az alábbi magyarázatot tartjuk a legvalószínűbbnek. 1946. július 1-jén az Akadémián tartott összes üléseken megszavaz-

tak egy új alapszabályt, amely magában foglalta az MTA és a Szent-Györgyi Albert által 1945-ben alapított Magyar Természettudományi Akadémia – a VKM által is támogatott – egyesülését. Az egyesülés után egy új szervezeti felépítésű Akadémia folytatta működését. Ebből adódik, hogy a régi szerkezetű „Széchenyi-akadémia” utolsó napja 1946. június 30-a volt. Minden bizonnyal ennek a zárónapnak állít emléket az érmeek vésése.

A Régi Akadémiai Levéltár (RAL) anyagában az érmeek beszerzéséről nem találtunk adatot – csupán egy 1946. évi pénztárkönyvi bejegyzésre utalhatunk. E szerint Szeiler Sándor vésnöknek (Budapest, VI. Teréz krt. 23.) 20 db jutalmi érem véséséért 37 071 000 000 000 pengőt utalványoztak (RAL, K 1684, 97. o., *Nagygyűlési költségek, jutalmak, 1946. jún. 13.*). Ám e bejegyzés kapcsán is fölmerül a kérdés: vajon a tizenhat díjazottnak szánt érem átadása után fennmaradt négy darab hová/kié lett?

Mélypont: csak pályázati kiírások – 1947

Az Akadémia változatlanul nehéz anyagi helyzete továbbra sem tette lehetővé pályadíjak kitűzését. Mindössze arra volt lehetőség, hogy néhány kérdésben pályázatokat hirdessenek. A kiírások egyike a tehetségek felkutatására irányuló módszertan kidolgozását célozta, míg a másik a matematikai és természettudományi gondolkodásnak az alap- és középfokú oktatásba történő bevezetésére várt alternatív javaslatokat. Mindkét pályakérdésre tíz-tíz felelet érkezett. Míg azonban a tehetségkutatásra beküldöttek között nem akadt jutalomra érdemes, a matematikai és természettudományi gondolkodást népszerűsítő pályamunkák közül Péter Rózsa *A tanító matematikája* és Bukovszky Ferenc *Matematikai kísérletek* című munkája pénzjutalomban részesülhetett.

Reform: megújított jutalmazási rendszer módosított jutalmi érmeikkel – 1948

Az 1948. január 24-i igazgatótanácsi ülésen az osztályok képviselői felvetették a jutalmazási rendszer megújításának kérdését. Ennek nyomán határozat született: az osztályok dolgozzák ki javaslatukat (V. pont). S a főtitkár az 1948. március 5-i igazgatótanácsi ülésen (IV. pont) már arról számolhatott be, hogy az osztályok egyenként állást foglaltak a felújítandó jutalmak kérdésében. A Nagyjutalmat és a Marczibányi-mellékjutalmat mindenki úgy kívánta megtartani, hogy azok az osztályok között évről évre vándoroljanak. E megújított rendszer első jutalmazottai a következők lettek:

Nagyjutalom	Moravcsik Gyula
Marczibányi-mellékjutalom	Ligeti Lajos

Az I. osztály jutalmai

Révai Miklós-jutalom	nyelvtudományi művekért	Beke Ödön
Sámuel–Kölber-jutalom	fiatalabb tudósok nyelv tudományi értekezéseiért	Horváth Károly
Arany János-jutalom	irodalomtörténeti munkákért	Szerb Antal (posztumusz)
Gyulai Pál-jutalom	fiatalabb irodalomtörténet-tudósok munkáiért	Kozocsa Sándor

A II. osztály jutalmai

Szalay László-jutalom	jogi, böleseleti, nemzetgazdasági stb. művekért	Szladits Károly
Horváth Mihály-jutalom	történettudományi munkákért	Kosáry Domokos

A III. osztály jutalmai

Eötvös Lóránd-jutalom	fizikai kísérleti kutatásokért	Barnóthy Jenő és neje
Bólyai János-jutalom	matematikai, elméleti kutatásokért	Hajós György

A IV. osztály jutalmai

Semmelweis Ignác-jutalom	orvostudományi munkákért	Gerendás Mihály
Kitaibel Pál-jutalom	természetrajzi, honismereti művekért	Csiki Ernő

Az 1948. május 21-i összes zárt ülés résztvevői ugyanakkor kénytelenek voltak szembesülni a szomorú valósággal: hiába az újíto szándék, ha az Akadémiának még mindig nincs jutalmazásra fordítható pénze. A frissen megalkotott jutalmak keretében ugyanis csak érmekeket tudtak kiadni. Mindenki tudomásul vette ezt, továbbá azt a bejelentést is, hogy a bírálóbizottságok már ki lettek jelölve. Megismétlődött tehát az 1946-os helyzet – ezúttal tizenkétféle darab érmet és levelet nyújtottak át tudományos munkásságért, valamint az előző években kifejtett tudományos, művészeti vagy irodalmi munkásságért.

2. Arany János-jutalom, 1948 – Szerb Antalnak (Tolnai Márton gyűjteményéből)

Előlap: azonos az 1946. évi éremével, de a pajzson lévő címeren már nincs korona, és a nőalak két oldalára 19 – 48 véset került.

Hátlap: babérkoszorúval övezett felület, benne négysoros vésés:

ARANY JÁNOS- / JUTALOM / SZERB / ANTALNAK.

Kétoldalas, vert, ezüstözött, jelzetlen cinkérem, átmérő 45,3 mm, súly 26,3 g.

A fenti darab szintén Böhm érmének jelzetlen másolata, de itt a pajzson lévő címerről a korona már el lett távolítva. A hátlapi vésés szövegezésébe visszakerült a díj megnevezése és a díjazott neve, míg a jutalmazás éve az előlapi figura két oldalára került. Sajnos az adományozó neve ismét hiányzik, csupán az előlapi jelkép utal rá. Az anyag továbbra is cinkötvözet – bevonat nyomaival. A RAL anyagában az érem beszerzésének körülményeiről nem találtunk adatot – ismét csak egy pénztárkönyvi bejegyzésre utalhatunk. E szerint Beér Sándornak (Budapest, V. József nádor tér 1.) jutalmi érmek vésésére 263,90 forintot utalványoztak (RAL, K 1684 166. o., *Nagygyűlési költségek, 1948. jún. 26.*).

Exitus: a jutalmak fiókban maradnak – 1949

Az MTT 1949. évi költségvetési keretében az Akadémia céltámogatására 600 000 forintot különítettek el. Már maga ez a tény bizakodással töltött el mindenkit, hiszen felcsillant a megszokott rend szerinti működés reménye. Márciusban meg is alakultak a jutalmak bírálóbizottságai, melyeknek az 1947–48-ban megjelent munkák alapján kellett döntést hozniuk. Az 1949. április 13-i összes ülésen a főtitkár végre bejelentette, hogy az MTA-nak négy év után szabályos költségvetése van (VIII. pont), a Gazdasági Főtanács ugyanis a – Révai József által – megígért összeget jóváhagyta. A főtitkár április közepétől sürgetni kezdte a bizottságokat döntéseik meghozatalára – így a jutalmazottak listája május közepére össze is állt (RAL 40/1949).

Az 1949. május 9-én tartott összes ülésen a főtitkár javaslatára törölték a Marczibányi-jutalom nevéből a „mellék-” kitételt, mondván: az ezentúl jelentős összegű díjjal fog jární (VIII. pont). Végül az 1949. május 27-i összes ülésen meg-

történt a szavazás a jutalmak és pályázati díjak odaítéléséről (jelen volt: elnök, főtitkár és 45 tag), majd elfogadták a május 29-i vasárnapi nagygyűlés tárgysorozatát is: elnöki megnyitó, főtitkári beszámoló és előadás a budapesti hidak újjáépítéséről.

Jutalom neve	Jutalmazott	Szavazatszám*
Nagyjutalom	Lukács György	36
Marczibányi-	Eckhart Ferenc	34
Révai Miklós-	Kniezsa István	28
Sámuel–Kölber-	Czegléd Károly	37
Arany János-	Horváth János	33
Gyulai Pál-	Szabolcsi Bence	33
Szalay László-	Szászy István	33
Horváth Mihály-	Mérei Gyula	33
Horváth Mihály-	Mód (Oszkó) Aladár	32
Eötvös Lóránd-	Fodor Gábor Béla	32
Bólyai János-	Fenyő István	27
Semmelweis Ignác-	Dobozy Elemér	na
Kitaibel Pál-	Greguss Pál	28

* Voinovich Géza jegyzete alapján (RAL 371/1949)

A jutalmazottak névsora kiegyenlített, széles skálát fog át – a külső szemlélő számára is méltányolható lehetett. Vannak benne baloldali elkötelezettek – Fenyő István, Lukács György, Mérei Gyula, Mód (Oszkó) Aladár, Szabolcsi Bence, de olyanok is, akiket hamarosan represszió ér, így Eckhart Ferenc (sorsa visszaminősítés tanácskozó taggá), Dobozy Elemér (sorsa állásvesztés) stb. A jutalmazottaknak elküldeni kívánt – Voinovich által aláírt – levelekben rögzítésre került, hogy ki milyen munkáért milyen jutalmat kapott. A következő sor a küldemény tervezett terjedelmét közli: „A bíráló bizottság jelentését s a ».....« emlékérmét mellékeljük, a jutalom összegét pedig egyidejűleg postára adjuk” (RAL 322/1949).

Ám ekkor az MTT Pártkollégiuma (Gerő Ernő, Révai József, Kossa István, Hevesi Gyula, Lukács György és Alexits György) belenyúlt a folyamatba. Alexits az 1949. május 28-i pártkollégiumi ülésen bejelentette, hogy másnap az ünnepélyes nagygyűlésen a párt jóváhagyása nélkül akadémiai díjakat akarnak kiosztani. Rögtön határozatot is hoztak: „Alexits elvtárs intézkedjen, hogy a díjak kiosztását halasszák el. Majd a kérdés megvizsgálandó” (Kónya 1998, 183.). Bár a *Szabad Nép* 1949. május 29-i száma még közli, hogy „A Tudományos Akadémia mai nagygyűlésen osztja ki az 1949. évi jutalmakat”, a díjakat valójában nem

osztották ki, sőt a nagygyűlés is elmaradt. Az általunk áttekintett akadémiai iratokban a letiltott közgyűlésről nem esik több szó.

3. Marczibányi jutalmi érem, 1949 – Eckhart Ferencnek
(az MTA KIK Kézirattára gyűjteményében)

Előlap: azonos az 1946. évi éremével, de a pajzson lévő címeren már nincs korona, és a nőalak két oldalára 19 — 49 véset került.

Hátlap: babérkoszorúval övezett felület, benne négysoros vésés:
MARCZIBÁNYI- / JUTALOM / ECKHART / FERENCNEK.

Perem: 6 óránál BERÁNN. beütés.

Kétoldalas, vert, ezüstözött, jelzetlen bronzérem, átmérő 45 mm, súly 32,9 g.

Míg az előző évből mindössze egyetlen példányt ismerünk, az 1949. évi kiosztásból a teljes mennyiséget, mind a tizenkét érmet megvizsgálhattuk. Ezek egytől-egyig Böhm érmének jelzetlen másolatai, s a pajzson lévő címerekről a koronák szintén el lettek távolítva. Tegyük hozzá: az eltávolítás nem éppen körültekintően történt. A lemarás után a felület durva maradt – szerszámnyomok éktelenkednek rajta. Az érmek hátlapi vésésének szövegezése hasonló az előző évihez.

Súlyadataik és perembeütéseik alapján két csoportra oszthatók az előkerült műtárgyak. Öt nehezebb (átlagsúly 32,82 g) a perembe ütött BERÁNN. jelzettel, míg további hét könnyebb (átlagsúly 25,34 g) sima peremmel. A „BERÁNN.” jelzetűek anyaga bronz, galvanizált bevonattal – egy aranyozott, négy ezüstözött. A jelzetlenek anyaga cinkötvözet, felületük szürkére színezett (úgy tűnik, két korábbi érembeszerzés maradványát szedték össze s hasznosították újra). A vésnői munkát elvégző személyről nem találtunk adatot, mert az 1949. április utáni gazdasági iratok sem a Kézirattárban, sem a Levéltárban nem találhatók meg.

*

Hogyan foglalhatnánk össze fejtegetéseinket, s milyen elképzeléseket körvonalazhatunk a jövőre nézvést?

Az MTT Pártkollégiumának 1949-es döntésével egy közel száz esztendeje sikerrel működtetett jutalmazási rendszer hagyománya szakadt meg. Eltűnt az

MTA két saját díja: az Akadémia Nagyjutalom és a Marczibányi-jutalom, velük a Böhm-féle jutalmi érem, s ugyanakkor megszűnt a tudományos élet pályakérdések által történő célzott serkentése is. Az MTA a tudományos teljesítményeket 1951-től hosszú évekig állami kitüntetésekkel és pénzjutalmakkal honorálta.

Akadémiánk saját tudományos jutalmainak újraalapítására 1960-ig kellett várni (10/1960 sz. elnöki utasítás). Az 1961-től adományozott új jutalmak azonban nem a megszokott hagyományt folytatták, hanem új fejezetet nyitottak az akadémiai jutalmazás történetében. A szocialista gigantomania jegyében *Akadémiai Aranyérem* névvel létrehoztak egy (napjainkban is adományozott) anakronisztikus méretű (72 mm átmérőjű, 37,5 dekagramm súlyú) díjérmét. Bizonyára a Nobel-díj aranyérmét kívánták lepipálni – amely „mindössze” 64 mm átmérőjű és mintegy 20 dekagramm súlyú –, holott nyilvánvaló: egy elismerés rangját nem az adományozott aranyérem súlya adja.

A hagyományos, Böhm-féle jutalmi érem újbóli használatba vételére az 1991. június 6-i elnökségi ülésen Beck Mihály tett írásos javaslatot, miszerint: „a jövőben az Akadémiai Díjjal járjon együtt az a bronzérem is, amely Boehm alkotása”.¹ Javaslatát azonban az 1991. november 20-i elnökségi ülés Kosáry Domokos előterjesztése nyomán – takarékosági okokra hivatkozva – leszavazta. Helyette Csíkszentmihályi Róbert 95 mm-es bronzérmét rendelték az Akadémiai Díjhoz, mivel ebből már ekkor rendelkezésre állt háromszáz példány.

Mivel az MTA alapszabályában sajnálatos módon egyetlen szó sem esik az egykori alapítókról, legalább a testület két legfontosabb díjának megnevezésében vissza kellene térni az ősi hagyományhoz. Lehetne a nevük Akadémiai Nagyjutalom és Akadémiai Marczibányi-díj, s tartozhatnék mindkettőhöz a Böhm nevével jelzett díjérem arany, illetve ezüst változata. Hiszen ennek az éremnek kizárólagos jogtulajdonosa az MTA, nem is beszélve arról, hogy 19. századi megalkotása óta ez a műtárgy kizárólag akadémiánkhoz kötődik!

IRODALOM

- Akadémiai Értesítő* 1946. (szerk. Voinovich G.) Budapest: MTA, 1946 http://real-j.mtak.hu/10/1/Akademiateresito_1946.pdf
- Akadémiai Értesítő* 1947. (szerk. Voinovich G.) Budapest: MTA, 1947 http://real-j.mtak.hu/12/1/Akademiateresito_1947.pdf
- Akadémiai Értesítő* 1948. (szerk. Voinovich G.) Budapest: MTA, 1948 http://real-j.mtak.hu/13/1/Akademiateresito_1948.pdf
- Akadémiai Értesítő* 1949–1950. (szerk. Alexits Gy.) Budapest: MTA, 1950 http://real-j.mtak.hu/14/1/Akademiateresito_1949-1950.pdf

¹ Elnökségi határozatok, 1989. június 20. Jegyzőkönyv, *Akadémiai Közlöny*, 1989. december 8., 152.

- Bérces E. (1999): Egy őstörténet-kutató emlékére: Czeglédy Károly pályaképe (1914–1996). *Polvax*, 2–3., 79–96. <http://epa.oszk.hu/00600/00686/00008/pdf/4berces.pdf>
- Font M. (2002): Mérei Gyula 1911–2002. *Magyar Tudomány*, 12, 1678–1679. <http://www.matud.iif.hu/02dec/font.html>
- Horányi K. (2002): Az akadémikus Márai Sándor. *Kortárs*, 4, 51–71. <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00056/horanyi.htm>
- Huszár T. (1995): *A hatalom rejtett dimenziói: Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kónya S. (1974): Az Akadémia átszervezése 1949-ben. *Magyar Tudomány*, 12, 774–783.
- Kónya S. (1994): „...Magyar Akadémia állíttassék fel...”: Akadémia törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. (A MTAK közleményei 32) Budapest: MTAK https://library.hungaricana.hu/hu/view/MTAKonyvtarKiadvanyai_KOZLEM_032/?pg=0&layout=s
- Kónya S. (1998): *A Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*. (A MTAK közleményei 35.) Budapest: MTAK https://library.hungaricana.hu/hu/view/MTAKonyvtarKiadvanyai_KOZLEM_035/?pg=8&layout=s
- Kónya S. (2000): Gerő Ernő javaslata az Akadémia átszervezésére. *Magyar Tudomány*, 2. 240–244.
- Név nélkül (1948a): Vége lesz a pazarlásnak. *Szabad Nép*, 1948. december 5. 7.
- Név nélkül (1948b): Vajda elvtárs nyilatkozata a Tudományos Akadémia helyreállításánál tapasztalt pazarlásról. *Szabad Nép*, 1948. december 11. 3.
- Ötvös L. (2001): Fodor Gábor 1915–2000. *Magyar Tudomány*, 4. 481–483.
- Péter L. (2004): A szövödmény természetrajza (Célszemély: Csongor Győző). *Tekintet*, 6, 58–77. http://www.terasz.hu/terasz.php?id=egyeb&page=cikk&cikk_id=6863&Rid=223
- Pótó J. (1994): Harmadik nekifutásra: A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése” 1948–1949. *Történelmi Szemle*, 1–2. 79–110. https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1994_1-2/poto.pdf
- Soltész F. G. – Soltész M. (2014): A Magyar Tudományos Akadémia első „emlepenze” 1858-ból. *Magyar Tudomány*, 175, 11, 1318–1324. <http://www.matud.iif.hu/2014/11/06.htm>
- Varga L. (2006): *A közigazgatás „racionalizálása” Pest megyében /Az 1946. évi B-listázás lefolyása és revíziója/*. In: Halász Cs. – Tóth J. (szerk.): *Tanulmányok Pest megye múltjából*. Budapest: Pest Megyei Levéltár, 221–248. https://library.hungaricana.hu/en/view/PESM_Pmm_11/?query=F%C3%B6lds&pg=230&layout=s

Kézirattári anyag (MTA KIK)

- RAL, K 1352. Igazgató tanácsi ülések 1946 febr. 4. – 1949. nov. 29.
- RAL, K 1684. MTA pénztárkönyv 1944–1948
- RAL, K 1684a. MTA pénztárkönyv 1949. március 1-ig
- RAL, K 1819. Főtitkári iktatókönyv 1940/443 ssz. – 1947/272 ssz.
- RAL, K 1820. Főtitkári iktatókönyv 1947/273 ssz. – 1949/405 ssz.
- RAL, 307/1944. Közgyűlési körlevél, jutalmazottak levelei, hirdetendő jutalmak stb.
- RAL, 95/1945. Nagygyűlési jegyzőkönyvek (jutalmi bizottságok, díjjutalás)
- RAL, 125/1946. Ünnepeles közlés
- RAL, 127/1946. Jutalmi érmek és levelek kiosztása
- RAL, 104/1947. Összes ülés jegyzőkönyvek
- RAL, 100/1948. Nagygyűlési iratok
- RAL, 106/1948. Összes ülés jegyzőkönyvek
- RAL, 29/1949. Tudományos Tanáccsal levelezés
- RAL, 40/1949. Jutalmak bírálata, főtitkári beszámoló

- RAL, 47/1949. Osztályfőnökök és osztálytitkárok értekezlete
RAL, 105/1949. Összes ülések jegyzőkönyvei
RAL, 160/1949. Nagygyűlési körlevél (meghívók, levelek, főtitkári jelentés)
RAL, 322/1949. El nem küldött akadémiai jutalomérmek és levelek
RAL, 328/1949. Különféle taglisták (stencilezett, gépelt) 1949, az újraválasztottak címeivel
RAL, 329/1949. Összes ülés szavazók névsora
RAL, 362/1949. Voinovich Géza feljegyzései
RAL, 371/1949. Voinovich Géza feljegyzései a kiadott jutalmakról és jutalmazottakról